

Immaculada Antich i Joaquim Puig i Quer.

PARE DE SALVADOR PUIG ANTICH

JOAQUIM PUIG I QUER, UNA HISTÒRIA LLIGADA A LA IGUALADA DE LA GUERRA CIVIL

ENRIC CANALS

Una guerra civil és la més terrible de les guerres. L'enemic no és un enemic extern, sinó que pot arribar a ser molt proper. Parla en una llengua que, per comuna, entenen tots els bàndols en litigi. Vesteix un uniforme similar. Pot viure en una mateixa ciutat, barri, o carrer. Fins i tot hi solen haver entre els adversaris elements de coneixença, amiat o parentiu. I les ferides que deixa en la població són tan profundes que les seves seqüeles es poden perllongar dècades. Això va passar en la guerra que va viure el nostre país de 1936 a 1939. En conseqüència, també va colpejar la ciutat d'Igualada i la seva gent.

En una guerra civil, les batalles es lliuren indistintament als fronts, a les ciutats, als pobles. Difícilment cap àrea de l'activitat dels ciutadans del país s'allibera de la sotragada que representa veure's llançats a la lluita per la supremacia dels interessos i concepcions polítiques dels uns contra els altres. Iniciada una guerra civil—el Nobel pacifista Albert Schweitzer deia que els culpables de les guerres són sempre els qui les comencen—, la seva evolució és tan imprevisible com la seva fi. I això també va ser així en la nostra guerra civil.

A Catalunya, el fracàs del cop d'Estat militar contra el govern legítim de la República va donar pas a un esclat revolucionari que va impregnar tots els nivells de la vida ciutadana i que va agafar de sorpresa el mateix govern de la Generalitat, presidit per Lluís Companys. Aquest es va veure impotent, en els primers mesos després del cop, per encaminar el sentit de la victòria sobre els

militars revoltats i els seus aliats civils. Llicenciat l'exèrcit a la zona republicana, les organitzacions obreres que havien contribuït a l'aixafament del moviment facciós van desbordar l'acció del govern i van esdevenir els amos de la situació. Arreu de Catalunya, el poder civil va passar a mans de les organitzacions polítiques i dels comitès revolucionaris armats, que van imposar la seva llei. Va haver-hi veritables excessos en convertir-se l'odi contra els revoltats i els seus còmplices en l'excusa perfecta per un *passar comptes* sobre qüestions pendents, i greuges històrics, amb raó o sense. Dos bàndols, l'un llançat contra l'altre, i el pèndol de la història que s'havia posat en marxa oscil·lant cap a un cantó. Només calia esperar per veure quan aquest pèndol aniria cap al cantó oposat.

En aquest marc, la ciutat d'Igualada no va ser cap excepció. La història de Joaquim Puig i Quer, pare de l'anarquista Salvador Puig Antich, executat pel règim franquista el març de 1974, serveix per il·lustrar el que diem.

UN PRACTICANT DE FARMÀCIA

Joaquim Puig i Quer havia nascut a Castelló d'Empúries i havia estat seminarista a Figueres, si bé aviat va veure que la carrera eclesial no estava feta per a ell i va anar a parar a Igualada. Volia estudiar per a farmacèutic i en aquesta ciutat hi tenia la promesa, Immaculada Antich i Parellada, una mestra

de Vilafranca del Penedès que treballava a l'Ateneu Igualadí.

No li va ser fàcil trobar feina com a empleat a la farmàcia Bausili, propietat de Manuel Bausili i Domínguez, un personatge molt significat en els ambients de la dreta local, antic jutge municipal, avalador de la dictadura de Miguel Primo de Rivera i admirador d'Antonio Maura i de la Unión Patriótica. El practicant Puig i Quer era militant d'Acció Catalana Republicana i un dels fundadors del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI), de marcat accent catalanista. La qual cosa no va ser obstacle perquè el propietari establís llaços de confiança amb un empleat que demostrava una gran eficiència en la seva feina.

Després dels dies de juliol de 1936, i a Igualada com a tot Catalunya, l'esclat revolucionari i l'actuació de grups extremistes es va fer notar. Locals de partits de dretes, convents i esglésies van ser assaltades i saquejades. Els que no foren incendiats van ser transformats en mercats, com l'església de la parròquia de Santa Maria; en magatzem o Museu del Poble, com la del Roser, o en presó habilitada, com la dels Dolors. Les campanes de totes elles, en un acte més de gest i propaganda revolucionària que no pas efectiu, van ser despenjades i portades a la fàbrica Hispano Suïza de Barcelona per fondre-les i convertir-les en canons.

La gent de dretes va haver d'amagar-se. La ira envers els *contrarevolucionaris* es va estendre a clergues, seglars, empresaris... L'amo de la farmàcia Bausili i els seu germà Lluís van ser detinguts i portats a l'església-presó dels Dolors, la nit del 15 de setembre de 1936. Es va donar la circumstància que un grup de teatre que representava una obra a l'Ateneu va fer córrer el rumor de la «suposada» mort de Joaquín Maurín, secretari general del POUM, que hauria ocorregut a Jaca a mans de militars rebels. La notícia era falsa —tinguem en compte que Maurín va ser condemnat a 30 anys de presó acabada la guerra i va morir

a l'exili de Nova York el 1973—, però el cap de les milícies a Igualada Josep Riu, se la va creure i en el mateix entreacte de l'espectacle va anunciar represàlies.¹ A la matinada del 17 de setembre, als divuit detinguts dels Dolors els van fer pujar a dalt d'un cotxe de línia de la Hispano-Igualadina amb l'excusa de ser conduïts cap a Barcelona per ser presentats als tribunals populars. Quan van ser a prop del cementiri de la Pobla de Claramunt, els civils detinguts van ser afusellats davant la incrèdula presència del xofer del vehicle, Josep Avante Papasseit.

Segons Araceli Bausili, la néta de Manuel Bausili, «*els rojos van venir a buscar molta gent a Igualada, entre ells el meu avi Manuel Bausili i Domínguez i el germà d'aquest, de nom Lluís. Els van fer pujar tots a dalt d'un camió i van desaparèixer en direcció a Barcelona. El 17 de setembre de 1936 els van afusellar*». Segons Araceli Bausili, també anaven a buscar el seu pare, però «*aleshores van comprovar que era un nen de cinc anys i el van deixar estar*». Un any més tard, quan al 1937 el govern de la Generalitat va anar recuperant el poder policial del país i el control judicial, els crims del cementiri de la Pobla de Claramunt van ser objecte de l'obertura d'una investigació i d'un sumari —el 100/37— iniciat per les autoritats judicials dins la iniciativa general d'aclarir els delictes i arbitrarietats dels primers temps de la revolució.

A nivell d'Igualada, l'assassinat dels divuit veïns, entre ells els Bausili, va provocar fortes dissensions i crítiques en el Comitè Local. Acció Catalana i el PSUC van prendre posició en contra dels actes de violència del nucli més dur del Comitè que formaven la CNT-FAI, el POUM i la part més radical d'ERC.

1. Tèrmens i Graells, Miquel, *Revolució i guerra civil a Igualada*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

Cementiri de la Pobla de Claramunt, 15-11-1943. Trasllat de les restes dels 18 igualadins assassinats el 17-9-1936 (foto Procopi Lluçà, ACAN-AFMI).

Després de l'assassinat de Manuel Bausili, la seva viuda Mercedes Bosch va enviar els fills a França i ella mateixa va marxar a Barcelona per, des d'allí, passar a Sant Sebastià, al bàndol *nacional*. Com a responsable de la farmàcia Bausili hi va quedar Joaquim Puig i Quer, fins que aquest va ser mobilitzat i va haver de marxar al front el 30 d'abril de 1938. Els franquistes el farien presoner i el van tancar al Camp de Concentració de Deusto. Quan el van alliberar, acabada la guerra, van considerar que res no li impedia de tornar a Igualada. Puig i Quer va ser dels que es va creure les paraules de Franco quan va assegurar que res no els passaria a aquells que no tinguessin les mans tacades de sang.

La pràctica habitual, però, va ser ben diferent. En general, aquells que havien protagonitzat els actes violents dels primers dies de la revolució havien decidit marxar ben lluny. I les noves autoritats, i aquells que tenien greuges o parents morts,

no van fer distincions entre els autors materials i els seus correligionaris. El pèndol arribava ara a l'altre cantó.

«ENTUSIASMO A FAVOR DE LA HORDA»

El 23 de maig de 1939, una denúncia de la delegació local del Servicio de Investigación de Falange Española y de las JONS al comandant militar d'Igualada va provocar la immediata detenció de Joaquim Puig i Quer i l'obertura, el mateix dia, del procediment sumaríssim d'urgència núm. 11.208. El text de la denúncia deia: «1º.- A pesar de ser ex-seminarista, figuraba inscrito en el partido izquierdo-separatista "Acció Catalana Republicana", tomando parte en mítines y en otros actos de propaganda, orales y escritos, de las doctrinas extremistas y anticatólicas propugnadas por dicho partido. Ocupó varios cargos directivos y

formaba parte de su junta directiva al estallar la revolución roja, siendo uno de los elementos más caracterizados por sus entusiasmos a favor de la horda, llegando a molestar a las personas de derecha con sus expansiones marxistas. 2º.- Estaba empleado como dependiente de la farmacia de D. MANUEL BAUSILI, de esta ciudad, y en ocasión de haber sido este detenido por su significación nacional, su esposa sorprendió al informado mientras telefoneaba a un amigo suyo dándole cuenta de la detención de D. MANUEL a quien daba el tildado de burgués, al propio tiempo que anunciaba que él se quedaba dueño de la farmacia. No hizo nada en favor de su dueño para evitar la muerte por la horda roja, antes al contrario se sospecha fue el inductor de su detención y responsable con otros individuos del horrendo asesinato del que fue víctima». La denúncia es completava amb l'acusació d'haver intentat col·lectivitzar la farmàcia Bausili i la medicina local, a part d'haver-se significat amb els «comités rojos, a los cuales apoyaba personal y moralmente».

El que es deia a la denúncia contra Puig i Quer era molt greu. Sobretot en aquells dies, tot just acabada la guerra. Tinguem en compte que no tan sols no quedava res de la Igualada republicana, sinó tampoc d'aquella ciutat oberta que havia conegut i atret a Joaquim Puig. Fins i tot els prohoms cultes de la ciutat parlaven ara en castellà. Tot tenia el to marcial i feixititzant que imposaven les circumstàncies. Els desgreuges pel mal fet a l'Església eren constants i el record dels assassinats i de les barrabassades dels revolucionaris amenaçava de tacar no ja els culpables sinó els que, sense tenir-hi res a veure, duïen visible el pecat d'haver fet costat al govern de la República.

La Falange Española i l'Ajuntament «nacional» d'Igualada van emetre dos extensos informes sobre Joaquim Puig i Quer, en la pràctica més definatoris dels signants de l'informe que de l'informat. El de Falange repetia el text de la denúncia —de fet tenia totes les traces d'haver estat fet per la mateixa persona— i donava pistes sobre quines persones

afectes al Movimiento Nacional podien aportar testimoni de càrrec contra Joaquim Puig.

El de l'Ajuntament d'Igualada anava firmat per l'alcalde Francisco Matosas, retornat a Igualada amb l'exercit vencedor després d'haver lluitat contra la República amb els franquistes al Terç de Nuestra Señora de Montserrat. El text arrodonia el contingut acusatori de la denúncia de Falange amb una ampliació dels fets i de la personalitat de Puig i Quer molt del gust de l'època. Així els informes hi afegien «*entusiasmo en favor de la horda*», «*individuo de dudosa moralidad*» i «*ferviente admirador y entusiasta del funesto separatismo*», així com que Puig i Quer havia exterioritzat una «*desmedida satisfacción ante la efímera caída de Teruel en poder de las tropas republicanas en diciembre de 1937*». Aquest fet sembla que va obsessionar les autoritats i jerarquies igualadines, ja que es repeteix en totes les denúncies i informes contra Puig i Quer.

Per la seva banda, la comandància de la Guàrdia Civil d'Igualada hi va afegir que era d'idees antireligioses. Aquesta acusació resumeix el poc nivell i rigor de la investigació practica-da, ja que existeix constància documentada que Joaquim Puig i Quer es va casar amb Immaculada Antich i Parellada en plena guerra civil a l'església de Santa Maria d'Igualada, i que va oficiar la cerimònia un capellà. Així consta en el certificat que aquest últim, mossèn Amadeu Amenós, va lliurar com a aval de Puig i Quer, un cop aquest fou condemnat. El certificat deixava ben clar que el matrimoni va ser «*canónico*» i que va ser el nuvi qui «*espontáneamente solicitó mi asistencia a dicho matrimonial enlace, sin requerimientos ni indicaciones de ninguna clase*».

PETICIÓ DE PENA DE MORT A 20 ANYS I UN DIA

En la instrucció del procés van declarar en contra de Puig i Quer, la viuda de Manuel Bausili, Mercedes Bosch, i la filla d'aquesta, Maria Rita

Bausili, de només quinze anys d'edat. Totes dues van insistir en les tesis de la denúncia de Falange pel que respecta a la conversa telefònica on, suposadament, el practicant de la farmàcia s'alegrava de la detenció de Manuel Bausili. La viuda va haver d'admetre que, en realitat, no era ella com havia dit

Joaquim Puig i Quer.

abans, sinó la nena de quinze anys, qui hauria sentit la conversa. Els altres testimonis acusadors Carme Serra, Magí Castelltort i Miralda i Josep Vilanova i Font ho van fer en el mateix sentit, tot i que el darrer, Josep Vilanova, assenyalava, que a Puig i Quer «no le cree capaz de haber inducido el asesinato de Manuel Bausili, si bien no hizo nada por evitarlo».

El 28 de juny, el jutge instructor va escoltar la declaració de Joaquim Puig i Quer. Aquest no va negar la seva militància a Acció Catalana Republicana, ni la pertinença al CADCI. Per què ho hauria de negar? És ara, passat el temps, que entenem que Franco va convertir en delictes fets que no ho eren, i que va transformar en una actitud criminal el fet de pertànyer a un partit polític, cosa que en democràcia és l'exercici lliure d'un dret.

Puig i Quer pagaria cara la seva sinceritat.

Consta també a la seva declaració que «con respecto a la detención de D. Manuel Bausili hizo todas las gestiones a su alcance acerca de los dirigentes rojos para lograr su libertad. Que una vez asesinado el mencionado señor y ante la salida de la ciudad de su viuda, tuvo que hacerse cargo de la farmacia impidiendo fuera municipalizada», tot i que ell havia estat nomenat pel conseller de Sanitat de la Generalitat membre de la Junta local d'Igualada encarregada de la col·lectivització dels serveis sanitaris, «la cual fracasó en su cometido». Aquest fet és una evidència que fins i tot reconeixia la CNT molts anys després. El dirigent local de la central anarquista Joan Ferrer i Farriol, en les seves memòries editades a França el 1973, especifica que, en referència a la medicina local i els intents de socialització, va comptar «amb la sola adhesió de dos metges. Els altres, dissidents, i tots els farmacèutics. Què hi farem! [sic]».²

Tot i les greus acusacions i la delicadesa del moment, Puig i Quer va tenir la sort que diversos veïns, alguns d'ells falangistes i excaptius —Llorenç Gener i Lladó, Joan Prat i Llobet i Camilo Vidal i Pelfort— van voler declarar que, gràcies a la seva actitud, havien obtingut medicaments en moments difícils i ho van certificar en declaracions escrites i avals.

També van signar un aval persones molt significatives de l'àmbit cultural de la ciutat, aquest cop en un escrit col·lectiu. Entre aquests hi destaquen el poeta Joan Llacuna, Miquel Bernadas, Juli Sabaté, Lluís Ferrer, Arturo Codina, Manuel Ortínez, Antoni Martí, Antoni Riu Coll, Isidre Soler Vives, Manuel Argelich, Josep Calvet Llatí i Joan Just i Bertran. Aquest darrer té una especial significació. Es tracta del mestre i compositor, pare de Joan M. Just i Riba, qui anys després ingressaria

2. Ferrer i Farriol, Joan. *Costa amunt. Elements d'història social igualadina*. Choisy-le-Roi: [Terra Lliure], 1975.

a l'orde benedictí de Montserrat i en seria l'abat, amb el nom de Cassià M. Just.³

Com hem dit, un dels que va declarar a favor de Puig i Quer va ser Joan Prat i Llobet, que era farmacèutic i que va ser regent de la farmàcia conjuntament amb Puig i Quer durant la guerra. En la seva certificació va insistir que Puig havia complert eficaçment totes les feines necessàries per conservar la farmàcia en absència dels amos legítims. «*Joaquín Puig Quer cumplió debidamente —diu Prat Llobet— llevando una buena administración como lo demuestran las notas diarias de todas las operaciones comerciales que se verificaban en la casa y que obran en mi poder.*»

En el consell de guerra, celebrat a Barcelona, el fiscal va insistir a acusar-lo d'un delictes de rebel·lió militar i va demanar que el consell li imposés una pena que podia anar des de la pena de mort a 20 anys i un dia de reclusió. Finalment, la sentència va ser de dotze anys i un dia, en considerar provat que havia estat un destacat propagandista d'«Acció Catalana» i que havia intervingut en mítings a diversos pobles de la comarca. La sentència també recollia que «*celebró una fiesta con motivo de la toma de Teruel por los rojos y con motivo de haber sido detenido el dueño de la Farmacia donde trabajaba, señor Bausili, se alegró de ello con frases que pronunció en una conferencia telefónica y que fueron oídas por testigos tales como “el burgués está encarcelado y soy dueño absoluto de la farmacia”, la qual se apropió y manejó a su antojo.*»

3. De Joan Just i Bertran, conegut a Igualada com *el mestre Just*, s'explica que va aconseguir salvar de la crema l'orgue de l'església de Santa Maria, amenaçat per les ires dels milicians. Just va discutir amb ells fins que els va convèncer que l'orgue també podria ser utilitzat per tocar *tangos* i *valsos* per al *poble* i, per demostrar-ho, en va executar uns quants compassos. Ho explica molt bé Antoni Jorba i Soler a *Agonia d'una ciutat. Crònica dels fets més importants ocorreguts a Igualada en el període 1936-1939*. Igualada: 1982.

UN HOME MARCAT PER SEMPRE

Joaquim Puig va començar a complir la pena a la presó Model de Barcelona. El 4 de maig de 1941 va ser traslladat a la localitat aragonesa de Belchite. Allí hi havia un destacament compost de presoners republicans encarregat de reconstruir el poble, molt malmès per la guerra. Belchite va ser una localitat emblemàtica per als franquistes, per la seva resistència a les tropes republicanes. Entre 1940 i 1945, la Direcció General de Regiones Devastadas va construir un poble nou amb mà d'obra procedent de les presons. La vida en aquests camps transcorria en circumstàncies difícils. Els presos eren maltractats, explotats i estaven mancats de les mínimes condicions d'higiene. Gràcies als avals aconseguits per la seva dona entre la gent influent d'Igualada, Joaquim Puig i Quer va veure commutada la pena de dotze anys i un dia per una altra de vuit anys. La data en què va quedar en llibertat no ha estat possible d'establir.

Joaquim Puig i Quer va tenir sis fills, dos nois, Joaquim i Salvador, i quatre noies, Carme, Imma, Montserrat i Marçona. La família es va instal·lar a Barcelona. I va començar una nova vida. Una vida de la qual van ser absents tant el tema de la guerra com la denúncia i la presó del pare.

«*Mentre vam ser petites —expliquen les filles de Puig i Quer— no ens vam assabentar mai d'aquesta història, ni de la denúncia, ni del pas pel camp de concentració de Deusto, ni del camp de treballs forçats de Belchite. Crèiem que el nostre pare havia estat a França. Durant un temps el venia a veure un home que havia estat presoner amb ell. El pare evitava parlar de la guerra. I no volia sentir parlar de política ni volia que ens emboliquéssim en res que hi tingués a veure. Era una persona que arrossegava una gran amargor d'aquell temps. Va viure molt malament tot el tema d'en Salvador. Sabíem ben poca cosa de la seva implicació, però ho intuïem. La mare era diferent, ella ens explicava algunes coses i quan li preguntàvem per l'amargor*

Salvador Puig Antich, fill de Joaquim Puig i Immaculada Antich, executat el 2-3-1974.

del pare ens deia que no sempre havia estat així, que la guerra i el que li va passar després el van canviar totalment. Fins i tot el 1969, durant l'estat d'excepció decretat pel Franco, va ser la mare qui va arreglar que en Salvador s'anés a amagar a casa d'una senyora gran que vivia sola i era amiga de casa. El pare, en el moment que va veure que el detenien i que l'anaven a jutjar, va ser com si de sobte s'hagués bloquejat. Patia molt però no podia fer-hi res més, era més fort que ell. Ara creiem que en aquells moments va ser com si hagués de tornar a reviure aquella part de la seva vida». A banda, la seva dona Immaculada Antich havia mort abans, molt jove, als 56 anys.

A la pel·lícula de Manuel Huerca Salvador (2006), sobre la vida de l'anarquista Salvador Puig Antich, sobta de veure com el seu pare, Joaquim Puig i Quer, no va a visitar el seu fill en tot el temps que aquest va estar ingressat a la presó. I com tampoc no va tenir-hi cap contacte per escrit. Salvador, en canvi, li va escriure una carta, escrita en castellà, segons les normes de la presó Model. És del 14 d'octubre de 1973.⁴ Li deia, entre altres coses: *«Aunque políticamente nunca estaremos de acuerdo, deseo, desearía, tu apoyo*

moral como padre, como hombre que ha conocido temporadas borrascosas en su vida, pero que nunca ha renunciado a unos principios que cree justos. Tal vez veas estas palabras faltas de sentimientos. Y no es así. Tenemos demasiadas cosas en común para no calibrar el sentido exacto de estas palabras. Quiero estar claro de cabeza, ahora más que nunca, y no me gustan ni las grandes lamentaciones ni las explosiones de sentimientos. Quiero que comprendas el significado de esta carta y sé que, aunque dolorosamente, intentarás comprender a tu hijo. Siempre tuyo, SALVADOR PUIG».

Joaquim Puig i Quer va intentar més d'una vegada respondre la missiva. Però no li va ser possible. Hi havia quelcom que el bloquejava per a aquesta acció. Ell era un home bregat en la política, compromès amb el seu temps, i en aparença hauria d'haver entès el compromís que havia portat al seu fill a enfrontar-se a una condemna encara més brutal que la que havia patit ell el 1939. Però el record d'aquells temps en què era un jove compromès havia quedat esfondrat pel gran buit del final de la guerra. Puig i Quer guardava una història que continuava present en el seu interior i que li impedia de reaccionar.

«Nosaltres l'animàvem a fer-ho —explica Imma Puig— i li dèiem que quatre ratlles ajudarien molt el Salvador. Començava a escriure i parava, arrugava el paper i el llençava. No podia, era quelcom superior a ell».

Salvador Puig Antich va ser executat a la presó Model de Barcelona el 2 de març de 1974. Joaquim Puig i Quer, per la seva banda, va morir

ENRIC CANALS I CUSSÓ (Tiana, el Maresme, 1952). Periodista. Guionista i productor de sèries i programes de televisió. Va ser responsable de Programació i director de TV3 en el període 1983-1989. El 1996 va guanyar el premi Òmnium Cultural a la millor sèrie de TV per la sèrie documental *Classificació ACR*, que tractava sobre la repressió policial franquista. Ha produït més de 200 documentals de divulgació històrica per a la televisió i és autor de *Delators. La justícia de Franco* (2007).

4. Escribano, Francesc, *Compte enrere. La vida de Salvador Puig Antich*. Barcelona: Edicions 62, 2002. Recull el text íntegre de la carta.